

**Orłow, S. A. / Chartanowicz,
Margarita F.**

**Petersburski ośrodek historii nauki w
latach dziewięćdziesiątych XX w.**

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 43/2, 125-130

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Margarita F. Chartanowicz, S.A. Orłow
(Petersburg)

PETERSBURSKI OŚRODEK HISTORII NAUKI W LATACH DZIEWIĘCDZIESIĄTYCH XX W.

W Petersburgu przez kilka ostatnich dziesięcioleci prowadzi działalność naukową i organizacyjną jeden z najbardziej znanych instytutów Rosyjskiej Akademii Nauk – petersburska filia Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki. Początki ośrodka badań dziejów przyrodoznawstwa i techniki sięgają przełomu stuleci. W XIX wieku, zwłaszcza u jego schyłku, gdy zarówno na Zachodzie, jak i w Rosji znacznie wzrosło zainteresowanie historią nauki i techniki, nasiliły się badania w zakresie dziejów nauki. Upłynęło jednak wiele lat, zanim w 1921 roku z inicjatywy członka Akademii Nauk W. I. Wiernadskiego w strukturze Rosyjskiej Akademii Nauk zaczęła pracę Komisja do Badań Dziejów Nauki, Filozofii i Techniki, w następnym roku przemianowana na Komisję do Badań Historii Nauki (KBHN). Badania w zakresie dziejów techniki i nauk technicznych w latach dwudziestych i trzydziestych poza KBHN podjęły również inne instytucje naukowo-badawcze, wyższe uczelnie, muzea i organizacje społeczne w Leningradzie. W 1932 roku na bazie KHN utworzono Instytut Historii Nauki i Techniki Akademii Nauk ZSRR, kierowany przez Mikołaja Bucharina. W ciągu kilku zaledwie lat swej działalności (1932–1938) IHNT stał się głównym ośrodkiem badań nad dziejami nauki w Związku Radzieckim, przygotował wiele prac (Archiwum Historii Nauki i Techniki itd.). Po likwidacji Instytutu w 1938 roku, co miało bezpośredni związek z tragicznym losem Mikołaja Bucharina, charakter badań w zakresie dziejów nauki i techniki uległ istotnym zmianom, ustały także kontakty radzieckich historyków nauki z ich zagranicznymi kolegami.

W 1945 roku w Moskwie utworzono Instytut Historii Przyrodoznawstwa Akademii Nauk ZSRR, rok wcześniej powołano do życia Komisję Historii Techniki

przy Wydziale Nauk Technicznych. 5 IX 1953 roku Instytut i Komisję połączono w jeden Instytut Historii Przyrodoznawstwa i Techniki Akademii Nauk ZSRR, któremu podporządkowano również oddział leningradzki wraz z Muzeum im. Michaiła Łomonosowa. Losy oddziału leningradzkiego przez dziesięciolecia jego istnienia nie zawsze były pomyślne i łatwe. Trudno na kilku stronach opowiedzieć o działalności oddziału, o tym, czego udało się dokonać historykom pracującym w nim przez te lata. Wydaje nam się jednak, że nawet bardzo skrótowna informacja o dzisiejszej sytuacji oddziału, o głównych kierunkach jego działalności i jej wynikach oraz o osiągnięciach oddziału w ciągu ostatnich dwóch lat działalności będzie przydatna i posłuży dobrej sprawie odnowienia i umocnienia kontaktów naukowych między historykami nauki.

Obecnie w skład petersburskiej filii Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki Rosyjskiej Akademii Nauk, kierowanej przez doktora nauk filozoficznych, E.I. Kołczyńskiego, wchodzi trzy główne sekcje: historii Akademii Nauk i innych instytucji naukowych; historii ewolucyjnej biologii; historii nauk technicznych i prac inżynierskich. W ramach filii działa także ośrodek badań socjologicznych i naukoznawczych oraz grupa badawcza do badań Azji Środkowej – Muzeum im. P.K. Kozłowa.

Sekcja historii Akademii Nauk i innych instytucji naukowych, istniejąca od chwili powstania ośrodka badań dziejów nauki w Leningradzie i kierowana obecnie przez doktora nauk historycznych A.W. Kolcowa, zajmuje się w pierwszym rzędzie wszechstronnymi badaniami działalności czołowej instytucji naukowej Rosji – Akademii Nauk. Różnorodność i wielokierunkowość funkcjonowania Akademii Nauk znalazła swe odbicie w licznych pracach i monografiach, poświęconych dziejom i zasadom organizacji nauki rosyjskiej i światowej, działalności instytucji i stowarzyszeń naukowych, odrębnościom rozwoju poszczególnych dyscyplin naukowych, analizie spuścizny wybitnych uczonych. Sekcja przygotowała do druku *Kronikę Akademii Nauk* od XVIII do początku XX wieku, w której po raz pierwszy tak szczegółowo i wszechstronnie naświetla się działalność Akademii od chwili jej powstania do 1917 roku. Opracowanie *Kroniki* jest głównym rezultatem pracy i osiągnięciem ostatnich lat działalności sekcji. Kontynuowane są jednocześnie inne, tradycyjne kierunki badań sekcji. Ich podsumowanie i odzwierciedlenie stanowią liczne monografie i zbiory artykułów i materiałów, traktujące zarówno o dziejach powstania i działalności instytucji naukowych, jak i o pracy największych uczonych rosyjskich¹. Najbliższe plany sekcji obejmują wydanie opracowań z zakresu historii Akademii Nauk, dziejów nauk geograficznych w Rosji w XIX-początkach XX wieku, historii astronomii, przeprowadzenie cyklu badań, związanych ze zbliżającym się jubileuszem 275-lecia Akademii Nauk.

Tutejsza sekcja historii ewolucyjnej biologii, kierowana przez doktora nauk filozoficznych A.B. Gieorgijewskiego, kontynuuje tradycje utworzonej w 1967 roku przez K.M. Zawadzkiego sekcji historii i teorii ewolucjonizmu,

której trzon stanowili historycy biologii, pracujący uprzednio w leningradzkim oddziale instytutu pod kierunkiem B.J.Rajkowa. Obecną działalność sekcji określa program badawczy, bazujący na czterech priorytetowych kierunkach badań: – badania nad rozwojem podstawowych problemów teorii ewolucji i poszczególnych dziedzin ewolucyjnej biologii; – cechy szczególne syntezy teorii ewolucjonizmu z innymi dyscyplinami biologii (genetyka molekularna, fizjologia roślin, morfologia zwierząt, ekologia itp.); – analiza wzajemnych związków między teorią ewolucjonizmu a działalnością praktyczną (selekcją, medycyną, ekologią człowieka, techniką); – specyfika rozwoju teorii ewolucji i problemów ewolucyjnej biologii w poszczególnych krajach (szczególnie miejsce zajmują tu badania nad dziejami biologii w Rosji i Związku Radzieckim), z uwzględnieniem socjologicznych, kulturowych i politycznych aspektów tego rozwoju. Kontynuowane są badania nad życiem i działalnością wybitnych biologów.

Wszystkie wspomniane kierunki badań znalazły swe odbicie w licznych monografiach i zbiorach, wydanych przez pracowników omawianej sekcji². Warto podkreślić, że wspomniana sekcja ewolucyjnej biologii oraz sekcja ewolucyjnej biologii Petersburskiego Towarzystwa Przyrodniczego zorganizowały seminarium poświęcone problemom teorii ewolucji i dziejów ewolucjonizmu, w którym uczestniczyli uczeni rosyjscy i zagraniczni.

W 1969 roku w ramach oddziału utworzono grupę problemową do badań nad metodologicznymi i społecznymi problemami techniki i nauk technicznych. W 1988 roku grupa ta została przekształcona w sekcję historii nauk technicznych i prac inżynierskich, kierowaną przez kandydata nauk filozoficznych B. I. Iwanowa. Wśród przedsięwzięć naukowych i organizacyjnych sekcji wymieniać należy organizowane regularnie sympozja, poświęcone metodologicznym problemom historii i teorii nauk technicznych. W ramach leningradzkiego miejskiego oddziału Wszechzwiązkowego Towarzystwa Ochrony Zabytków Nauki i Kultury działała sekcja ochrony zabytków nauki i techniki. Ogromną jej zasługą było zorganizowanie i koordynowanie prac nad zlokalizowaniem, rejestracją, konserwacją i wykorzystaniem zabytków nauki i techniki w zbiorach muzeów innych organizacji i instytucji Leningradu. W 1993 roku opracowano perspektywiczny plan badań, który przewiduje przeprowadzenie szeregu badań i studiów teoretycznych i praktycznych, wdrożenie i wykorzystanie rezultatów badań z zakresu historii techniki w działalności dydaktycznej i muzealnej. W toku realizacji wspomnianego planu pracownicy sekcji opublikowali cykl prac, związanych ze sobą tematycznie³. Istotnym nurtem działalności sekcji są prace nad przygotowaniem trzutomowego wydawnictwa, poświęconego dziejom nauk technicznych w Petersburgu. W ramach sekcji działa grupa problemowa zajmująca się historią budowy statków i okrętów, kierowana przez doktora nauk technicznych I. F. Cwietkova. Grupa ta, między innymi, koordynowała program naukowo-badawczy, związany z jubileuszem 300-lecia Floty Rosyjskiej, a także przygotowała jeden z pięciu tomów poświęconych dziejom budowy statków i okrętów⁴.

Bardzo wszechstronną działalność prowadzi ośrodek badań socjologicznych i nauk o z n a w c z y c h , kierowany przez doktora nauk filozoficznych S. A. Kugela. Aktywność ośrodka uwarunkowana jest, między innymi, złożoną sytuacją, w jakiej działa obecnie nauka rosyjska. Biorąc to pod uwagę, ośrodek przeprowadził długoterminowe badania nad perspektywami znalezienia odpowiedniej pracy i kariery zawodowej młodych specjalistów ze środowiska naukowego i technicznego. Przeprowadzono zakrojoną na szeroką skalę ankietę socjologiczną w wyższych uczelniach i instytutach naukowo-badawczych Petersburga. Ustalono, jakie są preferencje i poglądy studentów starszych lat na pracę w wyuczonyj specjalności, na rodzaje działalności zawodowej, porównano preferencje studentów i młodych specjalistów z realnym zapotrzebowaniem rynku pracy na wykwalifikowane kadry specjalistów. Odpowiadając na praktyczne potrzeby, ośrodek kontynuuje tradycyjne badania rozmaitych aspektów – zarówno jednostkowych, jak i zbiorowych – działalności uczonych, analizy elit naukowych Petersburga⁵. Dzięki wysiłkom ośrodka organizowane są regularnie zajęcia w ramach Międzynarodowej Szkoły Socjologii Nauki i Techniki: w latach 1996–1997 odbyły się 7, 8 i 9 sesja.

Grupa badawcza do badań Azji Środkowej – Muzeum im. P.K. Kozłowa, kierowana przez kandydata nauk filozoficznych W. A. Rosowa, została utworzona stosunkowo niedawno. Tym niemniej już obecnie prowadzi intensywne prace w dziedzinie historii poznania Azji Środkowej, a zwłaszcza Mongolii, Chin (Tybetu) i sąsiadujących z nimi rejonów Indii. Podjęto badania dziejów rosyjskich i radzieckich ekspedycji naukowo-badawczych w Azji Środkowej w pierwszej połowie XX wieku oraz historii poznania Tybetu przez uczonych i badaczy rosyjskich. Interesującym kierunkiem badań będzie też prześledzenie dziejów nauki w Azji, a zwłaszcza działalności instytucji naukowych, nie związanych z Akademią Nauk, które powstawały w środowisku emigracji rosyjskiej. Pomimo tego, iż grupa istnieje od stosunkowo niedługiego czasu, zdołała wydać już monografię, podsumowującą pierwsze wyniki badań⁶. Mimo wielu trudności rozpoczęto wydawanie czasopisma, które stanowi obraz działalności naukowej grupy⁷.

Filia jest centrum organizacyjnym petersburskiego oddziału Państwowego Komitetu Historii i Filozofii Nauki i Techniki, na którego czele stoi członek rzeczywisty Rosyjskiej Akademii Nauk A. A. Fursienko. Oddział petersburski skupia historyków nauki nie tylko z Petersburga, ale z całego regionu północno-zachodniego. Swą działalność rozpoczął w 1958 roku, kiedy to powołano do życia leningradzką grupę Radzieckiego Państwowego Stowarzyszenia Historyków Nauki i Techniki. W ciągu minionych dziesięcioleci liczba działających w ramach oddziału sekcji podwoiła się i obecnie wynosi piętnaście: historii Rosyjskiej Akademii Nauk i innych instytucji naukowych; socjologicznych problemów nauki; historii i metodologii nauk technicznych i prac inżynierskich; historii matematyki i mechaniki; historii astronomii; historii fizyki; filozoficznych problemów

fizyki; historii i metodologii chemii i edukacji chemicznej; historii i teorii nauki o ewolucji; historii geologii, mineralogii i nauk geograficznych; historii elektroniki, energetyki i informatyki; historii lotnictwa i kosmonautyki; historii komunikacji; historii budowy statków i okrętów; historii wojskowości, techniki i edukacji wojskowej⁸. Poczynając od 1966 roku corocznie organizowano konferencje oddziału. Tradycja ta została przerwana w 1990 roku, po przeprowadzeniu XVI konferencji *TowarzystwanaukowePetersburga-Piotrogradu-Leningradu*. W 1996 roku, po przymusowej przerwie, zorganizowano XVII konferencję *Petersburg jako ośrodek naukowy*. Wznowiono także wydawanie materiałów z konferencji⁹. Kolejna konferencja, poświęcona zbliżającym się jubileuszom 275-lecia Rosyjskiej Akademii Nauk i 300-lecia Petersburga, odbyła się w listopadzie 1997 roku.

W ostatnich latach, w związku ze zmianami w systemie kształcenia wyższego, szczególne miejsce w działalności pracowników filii zajmuje metodyczne opracowanie i praktyczne wdrożenie kursów z zakresu historii nauki i jej współczesnych problemów z szkołach wyższych. Filia utrzymuje stałe kontakty i współpracuje w tej dziedzinie z wieloma uczelniami Petersburga, zarówno państwowymi – Petersburski Uniwersytet Państwowy (wydziały: biologiczny, geologiczny, historyczny, medyczny i filozoficzny), Petersburska Politechnika Państwowa, Państwowa Politechnika Bałtycka, Rosyjska Państwowa Akademia Pedagogiczna i wiele innych – jak i niepaństwowymi – Rosyjski Chrześcijański Uniwersytet Humanistyczny, Uniwersytet Europejski w Petersburgu, Petersburski Humanistyczny Uniwersytet Związków Zawodowych¹⁰. W 1996 roku wraz z Uniwersytetem Petersburskim przystąpiono do organizacji centrum edukacyjnego w dziedzinie historii nauki. W 1997 roku w ramach federalnego programu integracji kształcenia wyższego i badań podstawowych filia razem z Petersburskim Uniwersytetem Państwowym i Instytutem Człowieka Rosyjskiej Akademii Nauk przystąpiła do realizacji projektu powołania Międzydyscyplinarnego Humanistycznego Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego, w ramach którego można by było podejmować podyplomowe studia ze specjalizacją w dziedzinie historii nauki. Ten kierunek rozwoju, obok realizowanych wcześniej, w dużej mierze określa perspektywę działalności organizacyjnej i naukowo-badawczej filii.

Mówiąc o rezultatach praktycznych należy podkreślić, że petersburska filia zorganizowała i przeprowadziła wiele konferencji i sympozjów na szczeblu regionalnym, krajowym i międzynarodowym. Niektóre z nich organizowane są regularnie. Przykładem takiego przedsięwzięcia może być międzynarodowe seminarium *Niemcy w Rosji: Rosyjsko niemieckie związki naukowe i kulturalne* (w latach 1996–1997 odbyło się 7. i 8. posiedzenie seminarium), rosyjsko-amerykańskie konferencje poświęcone historii nauki (w 1996 roku zwołano, np., konferencje *G. W. Leibniz a Rosja, Katarzyna Wielka: epoka w historii Rosji*, w 1997 roku – *Metafizyka spowiedzi, Jednostka oświecona w rosyjskiej historii: I. I. Szwałow*). Ogółem w ciągu ostatnich dwóch lat odbyło się ponad 20 międzynarodowych spotkań naukowych. Materiały większości z tych konferencji są publikowane.

Wymienione powyżej fakty i liczby jedynie fragmentarycznie obrazują sytuację i działalność petersburskiej filii Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki. Wspomniano też jedynie o głównych publikacjach. Wydaje nam się jednak, że nie będzie zbyt optymistyczny pogląd, iż historia nauki w Rosji ma nie tylko znakomitą przeszłość i pełen aktywnej działalności dzień dzisiejszy, ale również perspektywy rozwoju w latach następnych.

Przypisy

¹ N.G. Suchowa: *Karl Ritter*. Petersburg 1995; G.I. Smagina: *Akademia Nauk i szkoła rosyjska*. Petersburg 1996; *Działacze nauki rosyjskiej w XIX–XX wieku*. Wyd. 3. Red. M.F. Chartanowicz. Petersburg 1996; *Nieopublikowane materiały L. Eilera z teorii liczb*. Red. N.I. Niewska, J.Ch. Kopielewicz i G.P. Matwijewska. Petersburg 1997; A.W. Kolicow: *Instytuty naukowe Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie w latach 1934–1945*. Petersburg 1997.

² A. B. Gieorgijewskij, L. N. Chachina: *Rozwój teorii ewolucji w Rosji*. Petersburg 1996; K. W. Manojlenko: *W. N. Lubimienko: ewolucyjne, ekologiczno-fizjologiczne i historyczno-naukowe aspekty działalności*. Petersburg 1996; *Wybitni biolodzy rosyjscy*. Zesz. 1. Red. E. I. Kołczyńska. Petersburg 1996; N. L. Kriemiencow: *Stalinist Science*. Princeton. New York 1996; *Uczony, nauczyciel, obywatel. Pamięci K. M. Zawadzkiego*. Red. E. I. Kołczyńska. Petersburg 1997.

³ L. J. Żmud': *Myśl techniczna w starożytności, Średniowieczu i Renesansie*. Petersburg 1995; J. D. Guzewicz: *Wiedza naukowo-techniczna i narodziny profesjonalnej działalności w zakresie jej zastosowania w drugiej ćwierci XVI – pierwszej połowie XVII wieku*. Petersburg 1996; B. I. Iwanow: *Filozoficzne aspekty wiedzy o technice*. Petersburg 1997.

⁴ I. F. Cwietkow: *Budowa statków na początku XX wieku*. Petersburg 1996.

⁵ *Problemy działalności uczonego i zespołów uczonych*. Zesz. X. Red. S. A. Kugiel. Petersburg 1996; *Socjologia nauki: opracowania metodologiczne*. Red. S. A. Kugiel. Petersburg 1996; S. A. Kugiel: *Professional mobility of science elite in contemporary Russia*. Petersburg 1996; *Światowe modele wzajemnego współdziałania nauki i szkolnictwa wyższego*. Red. S. A. Kugiel. Petersburg 1997.

⁶ A. I. Andriejew: *Od Bajkału do Lhasy. Nowe materiały o rosyjskich ekspedycjach do Azji Środkowej w pierwszej połowie XX wieku*. Petersburg-Praga 1997.

⁷ „Ariawarta”. Zeszyt sygnałny (pilotażowy). Petersburg 1996. W październiku 1997 roku ukazał się drukiem pierwszy regularny numer czasopisma.

⁸ Informacje o pracy oddziału można znaleźć w *pracy Organizacja badań nad historią nauki w Federacji Rosyjskiej*. Moskwa 1997, s. 55–61.

⁹ *Nauka i technika; problemy historii i teorii*. Red. B. I. Iwanow. Petersburg 1996.

¹⁰ *Zob.: Doświadczenie wdrażania w życie wyników badań nad historią nauki*. Red. B. I. Iwanow. Petersburg 1995.